

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 145 2024

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Artiklarna i nästa årgång av *Samlaren* kommer att publiceras löpande online, allt eftersom de accepteras. De artiklar som publiceras före december 2025 kommer att ingå i *Samlaren* 2025. Sista inlämningsdag för recensioner är 1 september 2025. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–44–5

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2025

miska serie? Mitt svar är ja, och därför måste jag påtala några återkommande formaliaproblem. Det gäller främst citatpraktik och referenser. Många gånger presenteras ett blockcitat utan att upphovspersonens namn nämns i brödtexten vilket förvirrar läsningen, och ibland saknas även källhänvisningar till viktiga påståenden. Uppprepningar försvårar också läsningen, liksom de ibland förekommande korrekturfelen.

Den oerhörda bredden i ämnet och materialurvalet leder till en något svårnavigerad text- och kapiteldisposition. Kapitelrubrikerna och de många underrubrikerna förvirrar ofta mer än de strukturerar. Jag saknar ofta en röd tråd mellan de olika kapitlen: de är varken ordnade kronologiskt efter de analyserade verkens tillblivelseperioder, eller konsekvent tematiskt organiserade. Introducerande stycken för att orientera läsaren i kapitlets argumentationslinjer hade med fördel kunnat inleda respektive kapitel.

Trots att Degerman förtjänstfullt bidrar till historieskrivningen om den antipsykiatriska strömningen och dess stora påverkan både på kulturen, filosofin och politiken i Sverige och Europa saknar jag även stundvis en dialog med tidigare forskning och de diskussioner om antipsykiatri som ändå pågått under 2000-talet. Speciellt förvånad är jag över utelämnandet av Anna Ohlssons avhandling i idéhistoria, *Myt och manipulation. Radikal psykiatrikritik i svensk offentlig idédebatt 1968–1973* (Stockholm 2008). Denna studie utforskar den brittiska antipsykiatriska rörelsens avtryck i den svenska debatten och litteraturen, vilket borde ha varit högst relevant för Degermans analyser.

Men Degermans stilistiska val väcker också intressanta frågor om den personligt hållna essäistikens potentiella roll som litteraturvetenskaplig metod. Degermans val att inkludera historien om sin egen tonårsvurm för antipsykiatri såväl som sonens schizofreni blir ett fint exempel på hur en forskares position ibland kan staka ut en produktiv ämnesinriktning för en studie – ibland har vi helt enkelt egna erfarenheter som leder oss fram till delar av historien och kulturen som annars ofta förbises inom de trender som råder i forskningsläget i stort.

Boken blir också en berörande och vacker skildring av att vara anhörig till en människa med en allvarlig psykisk sjukdom som fortfarande till stor del är ett mysterium för vetenskapen. Degerman skriver insiktsfullt om tröstlösheten som kommer med att lida av en psykisk sjukdom där något botemedel inte existerar, och om behovet att söka svar

och finna mening både genom diagnoser och genom konsten.

I sin helhet fungerar Degermans studie som ett användbart (dock inte heltäckande) översiktsverk över främst svensk och brittisk litteratur från 1700-talet och fram till 2020-talets början som på olika sätt skildrar psykos och schizofreni, har skapats av personer som ansetts lida av schizofreni, eller helt enkelt fungerar att läsas i dialog med historiska och samtida kulturella och medicinska diskurser kring schizofreni. Sammanfattningsvis kan denna studie med fördel läsas av litteratur- film- och medievetare såväl som av människor som lever med schizofreni eller har anhöriga som gör det. Degerman riktar sig inte till forskare eller yrkesverkamma inom psykiatri, men det borde han kanske ha vågat göra – här finns nämligen något att hämta för dem också.

Daniela Lillbannus

Carin Franzén, *Fritänkandet – Kvinnliga libertiner och en annan humanist*. Glänta. Stockholm, 2023.

Carin Franzén, professor i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet, har länge varit en stark röst inom litteraturhistorisk och litteraturteoretisk forskning i Sverige, ofta i djärv kombination. I bok efter bok, som *Till det omöjligas konst. Essäer om litteratur och psykoanalys* (2010), *Jag gav honom inte min kärlek. Om hövsk kärlek som kvinnlig strategi* (2012) och *När vi talar om oss själva. Nedslag i subjektivitetens historia från Montaigne till Norén* (2018), förenas stor bildning med en vilja att låta äldre litteratur möta nyare litteratur och teoretbildningar.

Hennes senaste bok *Fritänkandet – Kvinnliga libertiner och en annan humanist* är resultatet av ett projekt där hon undersöker hur de fyra författarna och kulturpersonligheterna Margareta av Navarra, drottning Kristina, Ninon de Lençois och Antoinette Deshoulières kan sägas uttrycka en alternativ form av subjektivitet. Franzén intresserar sig för hur deras tänkande och skrivande utmanar en mer schablonmässig förståelse av renässanshumanismen, särskilt som den tenderar att framställas inom det teoretiska fältet posthumanism.

Undersökningen presenteras som en fritänkandets anamnes, en term hämtad från Platons dialoger, där ordet i Jan Stolpes svenska Platonöversättning tolkas som 'ätererinjering'. Franzén kallar detta sin metod – en metod som bygger på idén om

att människan bär på lagrad kunskap, genom vilken nya vägar kan upptäckas när hon i sitt sökande i det bevarade samtidigt förlorar det välkända. Genom sin anamnes strävar Franzén efter att finna nya vägar framåt för humanismen.

Boken heter Fritänkandet, men inledningsvis riktas fokus främst mot libertinismen, som Franzén använder synonymt med fritänkande. Ett av bokens syften är att återupprätta begreppet libertinism, och i detta avseende fungerar det mer välbekanta fritänkandet som ett slags draghjälp. Medan fritänkandet gradvis laddas med specifik betydelse genom bokens analyser diskuteras libertinismen något mer utförligt i bokens första avsnitt. Franzén nämner att kristna apologeter kallade fritänkande för libertinism, att libertiner jämställdes med dekadenta aristokrater i 1700-talets sentimentala romaner och att Markis de Sade har blivit sinnebilden för den promiskuösa och amoraliska libertinen.

Mest givande blir det när Franzén utforskar den historiska kopplingen till libertinismen hos de enskilda författarna. Vid sitt hov i Nérac gav Margareta av Navarra beskydd åt individer som den franske teologen Jean Calvin föraktfullt avfärdade som libertiner. Drottning Kristina, i sin tur, hyste franska libertiner vid sitt hov i Stockholm och sökte efter sin abdikation kontakt med den kända libertinen Anne de Lenclos, som hade satts i kloster efter att ha varit fångslad på tukthuset, Madelonette, i Paris. Slutligen Antoinette Deshoulières, som 1670 öppnade en salong i Paris, och som inspirerades av litterära och filosofiska intressen för libertinism.

Boken visar att den fritänkande kvartetten, tillsammans med ytterligare ett antal författare som Michel de Montaigne och Jean de La Fontaine, representerar en bredare och mer spänningsfylld humanism än den som ibland tas förgiven i anti- och posthumanistisk kritik. Humanismen kan inte alltid förutsättas ha en kärna av antropocentrism. Navarra, Kristina, Lenclos och Deshoulière utmanar ständigt de dominerande kristna och patriarkala konventioner och normer som har format, i första hand kvinnlig, subjektivitet sedan antiken.

De kapitel som presenterar de fyra tänkarna är väl genomförda. Skickligt identifierar och lyfter Franzén fram det för ämnet mest centrala och intressanta i deras texter, liv och verk, samtidigt som hon kopplar detta till den historiska kontexten och relevanta termer. Ett illustrativt exempel är hennes förklaring av begreppet *honnête* i fransk 1600-talskontext; för att förstå Lenclos korrespon-

dens och sammanhang måste man veta att *honnête* inte betydde ärlig eller moraliskt fläckfri, utan snarare handlade om stil och kultur än om dygd. Att vara *honnête* innebar att man kunde konversera och underhålla.

Den franska kurtisankulturen, i vilken Lenclos spelade en central roll, växte fram ur akademierna i Rom på 1500-talet. Dessa akademier styrdes av män, men kurtisaner – *cortigiane oneste* – blev en viktig del av dessa miljöer. Kurtisankulturen spred sig till den franska salongskulturen under det kommande århundradet, där den omformades av inflytelserika kvinnor som höll egna salonger, med Ninon de Lenclos som en av de mest framstående. I hennes värld gällde andra regler för kvinnor än i det övriga samhället. Franzén beskriver denna miljö som en heterotopi, vilket är ett av flera exempel på hur hon använder Michel Foucaults begreppsapparat i sin analys. Franzén anammar Foucaults maktanalys och perspektiv på subjektivitet och argumenterar att det är just en Foucaultinspirerad historisk-kritisk hållning som kan återuppliva ett fritänkande i en samtid präglad av nyliberal hegemoni och auktoritetsbegär.

En av bokens styrkor är Franzéns genusanalyser, som visar hur de fyra kvinnorna utmanade sin tids genusordning och hur fritänkandet i sig självt kan sägas vara kvinnligt. Det syns i Kristinas förhållningssätt till monarki och religion, i Navarras kritik av sin tids moraliska och sociala normer och i Lenclos utmaning av gränserna mellan tänkande och sexualitet. Det syns även i Deshoulières användning av franskklassicismens strikta regelsystem för att tala om naturens visdom och kritisera människans högmod. Franzén beskriver deras tänkande som "fritt, nyanserat och odogmatiskt" (s. 10).

En av utmaningarna med boken är det högteoretiska formatet; enligt min mening finns det verkliga guldet i de litteraturhistoriska analyserna. De inledande kapitlen är något kompakta och den teoretiska inramningen hade med fördel kunnat lösas upp något. Mycket av teorin går i dialog med materialet, men ibland kan kopplingen till posthumanismen, tillsammans med den gemensamma behandlingen av dessa fyra sinsemellan mycket olika tidigmoderna tänkare, kännas något ansträngd. Genusanalysen är genomgående stark i samtliga kapitel, medan andra delar av teorin är selektivt relevanta: begreppet libertinism är mest aktuellt i kapitlet om Lenclos, medan diskussioner om posthumanism är särskilt angelägna i kapitlet om Deshoulières.

Den lärda Deshoulières skrev dikter i genren idyller, vilka publicerades i *Le Mercure galant*, det franska enväldets ledande tidskrift. Hennes storhetstid sammanfaller med franskklassicismens höjdpunkt i Frankrike, men hennes stil innehåller vad Franzén kallar ”barocka störningsmoment” (s. 101). Den diskussionen är intressant, men Franzéns huvudsakliga syfte är att visa hur Deshoulières idyller knyter an till vår tids ekokritiska teoriströmning. I det sammanhanget diskuteras idyllernas epikureiska filosofi och hur de, i kontrast till den cartesianska filosofin, underminerar uppdelningen mellan natur och kultur. Flera av Deshoulières dikter kritiserar det suveräna förnuft som under denna period var kulturellt upphöjt. Genom att ställa en förhållbar antropocentrisk rationalism mot en marginaliserad epikureisk materialism hos Deshoulières, vill Franzén belysa en ”libertinistisk botanik” (s. 121) i hennes idyller, ett begrepp hon lånar från Dominique Brancher.

Dessa historiska genomgångar och begreppsliggöranden av libertinismen är mer spännande och övertygande än de samtida kopplingar som Franzén drar i bokens inledning, där hon skriver att libertinism idag ”närmast uteslutande förknippas med vissa former av normbrytande sexuellt beteende och, särskilt efter metooövågen, med straffbara sexuella övergrepp som våldtäkt och pedofili” (s. 7). Det är lite oklart vilken funktion detta inpass fyller i diskussionen. Risken är att det både förminskar den politiska rörelsen som synliggör sexuellt våld och samtidigt sammanblandar libertinismen med detta på ett snarast fördunklande sätt.

Kapitlet om Kristina och hennes maximer är, i min mening, det bästa i boken. Franzén visar hur den kortfattade maximen var ett kännetecknande skrivsätt för den fritänkande strömningen: ”maximen är en kongenial genre för humanistisk analys. Utan att systematisera lyfter den fram det grundlösa i den tidigmoderna periodens idé om mänsklig suveränitet.” (s. 67)

Det är särskilt den historiska genusanalysen som imponerar i detta kapitel, som när Kristina klagar över att hon fötts till kvinna. Sådant kan uppfattas som misogynt, men Franzén visar att Kristina i själva verket riktar sin kritik mot den genuskonstruktion som påtvingade en kvinnlig könsidentitet under denna tid, en identitet som hon inte kunde förlika sig med. Franzén varnar för att låsa in Kristina i en dominerande patriarkalisk subjektivering som hon sökte befria sig från.

Franzén berättar om hur Kristina, genom att

stryka över ”Regina Svecorum” (Sveriges drottning) och istället skriva ”Rex Sueciae” (Sveriges kung) på en bild av familjeträdet över Vasaätten, uttryckte en könsöverskridande identitet. Denna handling talar för sig själv och speglar samma kraft som återfinns i Kristinas maximer: ”Man skall glömma det förflutna, ta nuet som det är och inte vänta sig något av framtiden”, ”Det är viktigare att njuta än att veta”, eller min favorit: ”Tala väl är tala kort”.

Franzén öppnar för en djupare förståelse för Kristina. Dock kan jag tycka att det är onödigt att gå i polemik med den lite vaga formuleringen ”tidigare forskning”, särskilt eftersom betydande delar av den senaste forskningen om Kristina, såsom Stefano Fogelberg Rotas arbeten, inte nämns.

Margareta av Navarra liv och verk utgör det äldsta material som Franzén undersöker. *Heptameron*, skriven mellan 1545 och 1546, presenteras här som ett försvar för renässanshumanismens libertinism. Franzén sätter Navarra i dialog med sin samtids intellektuella och visar på vilka sätt hon både avviker från och överensstämmer med dem. Hon belyser hur Margaretas dialogiska sätt att skildra kroppens relation till det andliga präglas av ett fritänkande som står i strid med Jean Calvins mer dogmatiska hållning. Samtidigt uppvisar Navarra och Calvin likheter i sin kritik av högmod, men, som Franzén påpekar, medan Calvin tror sig veta vad sanningen är, fortsätter Navarra att söka den. Det ”oavgjorda” karakteriserar diskussionerna i *Heptameron*. Här finns den berömda sentensen att ”i lekar och spel är vi alla jämlikar” (s. 35), vilken Franzén förtjänstfullt analyserar. Hon ser erkännandet av den mänskliga bräckligheten som diskussionens utgångspunkt. Detta gör oss alla jämlikar i spelet och visar hur lekfullheten kan bota olika former av högmod; människans övertro på sin förmåga.

Trots att dessa kvinnor är starka intellektuella personligheter och Franzéns tolkningar och analyser inte sällan övertygar, känns det ibland som om de blir lite begränsade av formatet. Som läsare blir jag inte helt övertygad om att vår samtids ”postantropocentriska vändning” (s. 12) är den allra bästa ingången för att fånga deras fria och odogmatiska tänkande. Formatet riskerar ibland snarare att begränsa det.

Ett grundläggande argument i boken är att posthumanismen alltid har funnits inom humanismen som en andra, mer bortträngd sida. Humanismen är inte något vi kan eller bör sätta punkt för. Franzén skriver träffande att den är som en ”Fenixfågel”

som kan återuppstå med ”fritänkandet som en vital kraft” (s. 132). Det är en inspirerande tanke som jag tar med mig från boken.

Sigrid Schottenius Cullhed

Georg Brandes' Main Currents. A Companion, red. Jens Bjerring-Hansen & Lasse Horne Kjældgaard. U Press. Köpenhamn 2023.

I november 1871 höll den danske litteraturforskaren och kritikern Georg Brandes (1842–1927) en introduktionsföreläsning vid Köpenhamns universitet om den moderna europeiska litteraturen. Det blev startpunkten för hans mest kända verk i sex delar, *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur*, utgivet 1872–1890 och översatt till flera språk. Verket omfattade dryga två och ett halvt tusen sidor och var en bred och banbrytande berättelse om den europeiska artonhundratalslitteraturen – om nationella särdrag och om det nät av världsomspännande förbindelser som litteraturen var gjord av. I sin genomlysning pekade Brandes särskilt på hur den romantiska litteraturens radikalitet utvecklats mot stiltje och konservatism. Hans ideal var den samhällsmedvetna dikten som engagerade sig i sin samtids centrala frågor. Där låg Frankrike, England och Tyskland i framkant.

I forskningsprojektet ”Digitale Hovedstrømninger” under ledning av professorn i dansk litteratur Lasse Horne Kjældgaard har Georg Brandes inflytelserika verk tillgängliggjorts i en vetenskapligt kommenterad digital version (hemsida: georgbrandes.dk) med sökverktyg, forskningspublikationer och bibliografiskt material. Digitaliseringen omfattar även översättningarna till franska, tyska och engelska. Det är en betydelsefull vetenskaplig insats som öppnar texterna för nya läsare och forskare världen över.

En frukt av projektet är antologin *Georg Brandes' Main Currents. A Companion* (2023), redigerad av Jens Bjerring-Hansen och Lasse Horne Kjældgaard. Utöver en introduktion omfattar den nio bidrag av forskare från danska lärosäten som belyser Brandes huvudverk ur olika vinklar. Verket är, som Anders Engberg-Pedersen beskriver det, en egenartad skapelse, ”a peculiar form of literary history” (177) med sitt eget bildspråk och sin associationsrikedom. Kanske är Brandes unika sätt att skriva litteraturhistoria ett av skälen till att han fortfarande finner läsare.

Hovedstrømninger växte fram i de föreläsningar som Brandes gav vid Köpenhamns universitet. De kunde samla bortåt fyra hundra hängivna åhörare; enligt Brandes själv var drygt en tredjedel av dem kvinnor. Verket blev något av ett visitkort skriver redaktörerna – en dörröppnare för den danske celebriteten till de stora intellektuella arenorna i Europa. Under hela 1870-talet reste han (och bodde tidvis) på kontinenten och skapade ett imponerande kontaktnät. I den europeiska historiografin är han kanske den främste moderna representanten för ett vidsträckt teoretiskt och empiriskt kunskapssökande grundat i komparativa och tvärvetenskapliga metoder. Han var en i ordets djupaste bemärkelse intellektuell i sin förmåga att smälta samman forskning, kritik och ideologisk medvetenhet i dialogen med omvärlden.

Som titeln meddelar handlar antologin om Georg Brandes väldiga litteraturhistoriska projekt vilket innebär att fokus riktas mot texthistoriska ämnen. Den biografiska information som finns med är sådan som har betydelse för verkets tillkomst och mottagande. Äktenskapsproblem och sjukdomar skymtar förbi men privatlivet får litet utrymme. Den intresserade får vända sig till Jørgen Knudsens flerbandsbiografi utgiven 1985–2004.

I några inledande bidrag tar antologin ett kronologiskt utsträckt grepp om Georg Brandes livsgärning genom att lyfta fram inte enbart *Hovedstrømninger* utan även verksamheten före och efter. Torben Jelsbak i ”The Making of a Critic” tecknar Brandes tidiga utveckling som en bildningsroman: hans borgerliga uppväxt och intellektuella hunger, men också känslan av att med sin judiska identitet inte riktigt höra till i ett samhälle präglad av antisemitism. Jelsbak följer hans filosofiska skolning och ger därmed en bild av tidens akademiska rörelser och av den oppositionsdrift och positivistiskt-radikala litteratursyn som kom att profilera Brandes. Genom ett intensivt umgänge med europeiska tänkare under en drygt ettårig europeisk bildningsresa 1870–71 arbetar han sig fram mot sin progressiva position, med inspirationen från John Stuart Mills emancipatoriska idéer som en vattendelare.

Tiden efter verket från 1890-talet och framåt genomlyser William Banks i ”Brandes after *Main Currents: Political Journalism, Oppressed Peoples*”. Brandes svindlande produktivitet avtog inte efter *Hovedstrømninger*; men olik den traditionella uppfattningen om två distinkta skeden i hans utveckling – den litterära respektive ”aristokratiska” kritiken – betonar Banks kontinuiteten. Inte minst